

Cum să faci cărți bune pentru copii răi

Când eram mic, nu prea mă gândeam la cine scrie cărțile. Iubeam cărțile, și cu asta basta! Nici nu-mi trecea prin cap că cineva făcuse cărțile pe care le citeam – ori melodiile pe care le ascultam, ori jocurile video pe care le jucam, ori emisiunile TV la care mă uitam. Dar chiar dacă nu știam că am autori preferați, de fapt aveam. Aceștia erau Maurice Sendak, autorul multor cărți cu ilustrații, printre care favorita mea numărul unu, *În bucătăria de noapte*, și Jon Stone, primul scenarist-șef și regizor al emisiunii educative pentru copii *Sesame Street*.¹ Copil fiind, mă simțeam atras de opera lor. Iar câțiva ani mai târziu aveam să aflu că erau prieteni.

Cei doi s-au cunoscut la sfârșitul anilor '60, la un seminar despre dezvoltarea timpurie a copilului, organizat de echipa de la *Sesame Street*. Maurice Sendak era unul dintre experții – cercetători, educatori, specialiști în psihologie infantilă, regizori și scriitori – care

1 Stone a scris și o capodoperă a cărților ilustrate pe care am citit-o și răscitit-o, *The Monster at the End of This Book* [Monstrul de la capătul acestei cărți], însă *Sesame Street* a fost realizarea lui care a avut cel mai mare impact asupra imaginației mele. Realizez cât de mare a fost influența sa de-abia azi, când vizionez episoade vechi alături de fiul meu.

fuseseră invitați să discute despre posibilitățile deschise de televiziunea educativă. Maurice Sendak detesta televiziunea educativă. În timpul aceluși seminar, vizibil plictisit, stătea pe un scaun și desena. Stone a încercat să se așeze lângă el ca să tragă cu ochiul la ce mâzgălea. Iată ce a văzut: „Desenele erau incisive, bisturiul perfect care spinteca de-a dreptul inima acelor discuții pe alocuri insuportabil de plicticoase. Cred că desenul meu preferat era cel intitulat «Un minut de televiziune educativă», în care apărea un copil obișnuit care se uita la televizor, apoi căsca, apoi scotea limba la ecran. Apoi copilul devenea din ce în ce mai furios, izbea ecranul cu pumnul, apoi se năpustea asupra lui cu o secure, reducându-l la o grămadă fumegândă de sârme și plastic, iar în cele din urmă își scotea afară cocoșelul și făcea pipi peste toată grămada”.

Lui Stone i-au plăcut mult mâzgălelele astea, Sendak a ajuns să iubească emisiunea Sesame Street, iar în cele din urmă cei doi s-au împrietenit. Stone relatează undeva despre o lungă cină cu Sendak, în care au încercat să afle ce trăsături anume definesc un bun autor de cărți pentru copii. După ore întregi de dezbateri și discuții, cei doi titani – doi dintre cei mai mari scriitori pentru copii – au ajuns la concluzia că habar n-au.

Scriitorul de cărți pentru copii trebuie să aibă cam aceleași talente pe care le are, în proporții variabile, orice alt scriitor – stăpânirea limbii, simțul ritmului și

al cadenței, gustul pentru frumos, talentul de a construi personaje, o perspectivă intens personală etc. – și, pe deasupra, capacitatea de a se conecta cu copiii. Și tocmai acest ultim talent e cel mai enigmatic. Știm ce calități definesc un bun scriitor, dar oare ce trăsături îl fac să fie un bun scriitor *pentru copii*?

Toți marii scriitori pentru copii pe care i-am cunoscut fie aveau o cale directă de acces la propria copilărie, fie simțeau o simpatie profundă pentru copiii reali. Unii dintre ei le aveau pe amândouă. Niciuna dintre aceste două trăsături nu e mai importantă decât cealaltă și nici nu are vreo influență anume asupra calității scrierii produse. Oricare dintre aceste două trăsături îți dă ceva de care ai nevoie: un punct de vedere ce îți oferă o priveliște clară și nesentimentală asupra copilăriei.

Orice operă de artă este o conversație între public și artist. În acest caz, o carte pentru copii este o conversație între un copil și un adult. Dacă sunteți de acord cu George Saunders (eu sunt) că „o povestire este o conversație sinceră și apropiată între doi egali”, atunci veți înțelege de ce așa de multe cărți pentru copii o iau razna. Copiii și adulții se întâlnesc foarte, foarte rar pe picior de egalitate, iar conversațiile dintre ei devin adesea neplăcute, mai ales pentru copii. Încercați să vă amintiți cum era când vorbeți cu oamenii mari, ce aiurea era, ce plicticos, dar și – uneori – ce captivant, ce înălțător și ce plin de satisfacții era. Iar un mod de a vorbi despre felul în care funcționează cărțile pentru

copii – dar și despre modul în care ele eșuează – este să le comparăm cu acele trei mătuși lângă care trebuia să stăm la masă când eram copii. Cu alte cuvinte, acum e timpul pentru o nouă și grozavă teorie literară.

CELE TREI MĂTUȘI ȘI TEORIA LITERATURII PENTRU COPII

Prima mătușă, atunci când vede un copil, *devine o cu totul altă persoană*. Nimeni nu poate explica de ce se întâmplă asta. Înainte să te așezi la masă, o vezi stând acolo, purtându-se normal. Însă în momentul când te așezi lângă ea, se transformă. Își holbează ochii, ridică vocea, zâmbetul i se lățește. Enorm. Și nu se mai oprește din zâmbit! E bizar. Te mângâie pe creștet. Dacă te întreabă ceva, nici nu ascultă ce răspunzi. Îți dai seama de asta, pentru că reacția ei e mereu aceeași: „O, ce drăguț!”. Când povestește ceva la masă, ea silabisește literă cu literă o droaie de cuvinte, care nici măcar nu sunt cuvinte urâte, „Denis a cumpărat niște perdele noi, dar sunt tare...” – iar aici îți aruncă o privire piezișă și coboară vocea – „...Haș-I-De-O-A-Es-E”. Și continuă să zâmbească. Iar dacă își varsă paharul cu lichior, în loc să zică „vai”, ea zice „văleleu!”. Și zâmbește

furioasă în timp ce șterge lichiorul cu șervetul. („E careva așa de bun să-mi umple la loc paharul cu El-I-Ce-Haș-I-O-Er?”) Nu poți să negi că are ceva fascinant mătușa asta – e greu să-ți iei ochii de la ea. Literalmente. Dacă te uiți în altă parte, ea vorbește și mai tare! Totuși, parcă nici n-ar fi o persoană reală. Și îți dai seama că nici tu nu ești o persoană reală pentru ea. Atunci când îți se adresează, parcă ar vorbi cu un pudel, un cățeluș foarte drăguț și surprinzător de isteț (pentru un pudel).

A doua mătușă e severă și rece și plicticoasă. Ea nu vorbește cu tine, ea îți vorbește. Îți corectează manierele la masă, îți spune să nu te joci jocuri video și te îndeamnă să-ți deschizi un cont de economii. Întrebările ei au un aer obligatoriu, de parcă ar face parte dintr-o listă de întrebări pe care adulții trebuie să le pună copiilor: „Ce vrei să te faci când o să fii mare?”, „Care e materia ta preferată?”. Iar după modul în care le pune, îți dai seama că există un răspuns corect și unul greșit. Atunci când vorbește, e de la sine înțeles că tu asculți. Tu ești un copil, ea e un adult; ea are dreptul la atenția ta (e foarte greu să-i dai atenție acestei mătuși). Din relatările despre copilăria ei – „când eram de vârsta ta” –, îți dai seama că versiunea ei de copil este doar o versiune în miniatură a versiunii ei de adult,

iar concluzia este că și tu ar trebui să faci ceea ce făcea ea pe atunci. Nu-i face nicio plăcere să stea lângă tine, evident, dar este clar că e mulțumită de ea însăși fiindcă și-a făcut datoria: ea are înțelepciune, iar tu trebuie să profiți de asta. Tot ceea ce ți-a spus în seara asta e *important*. (Mai târziu o să te chinui degeaba să-ți amintești ce a zis.)

Și, în sfârșit, iat-o și pe mătușa cool. Mătușa asta s-ar putea să fi călătorit în străinătate sau să fi cântat la chitară într-o trupă punk ori să fi văzut odată o fantomă. Poate știe trucuri cu cărți de joc, sau spune bancuri bune, sau îți dezvăluie cam prea multe despre viața ei amoroasă. Poate că știe lucruri despre animale sau despre spațiul cosmic, sau poate știe să facă vrăji – iar atunci când află că și tu știi chestii despre animale, despre spațiul cosmic sau magie, ea te roagă s-o înveți tot ceea ce știi. Există multe feluri de mătuși cool, însă toate au ceva în comun, un secret așa de simplu încât te face să te întrebi de ce oare mătușile cool or fi așa de rare: mătușa cool te tratează ca pe o persoană, ca pe cineva care are propriile gânduri și sentimente și păreri, o persoană demnă de respectul ei. Sigur, mătușa cool e interesantă, dar ea e *totodată interesată de tine*. Ea vorbește, dar și ascultă. Ea vrea să știe ce gândești, iar dacă îi pui o întrebare grea, poți să fii sigur că

ea îți va spune adevărul. Și, spre deosebire de cei mai mulți dintre adulți, dacă nu știe răspunsul, o să-ți spună și asta.

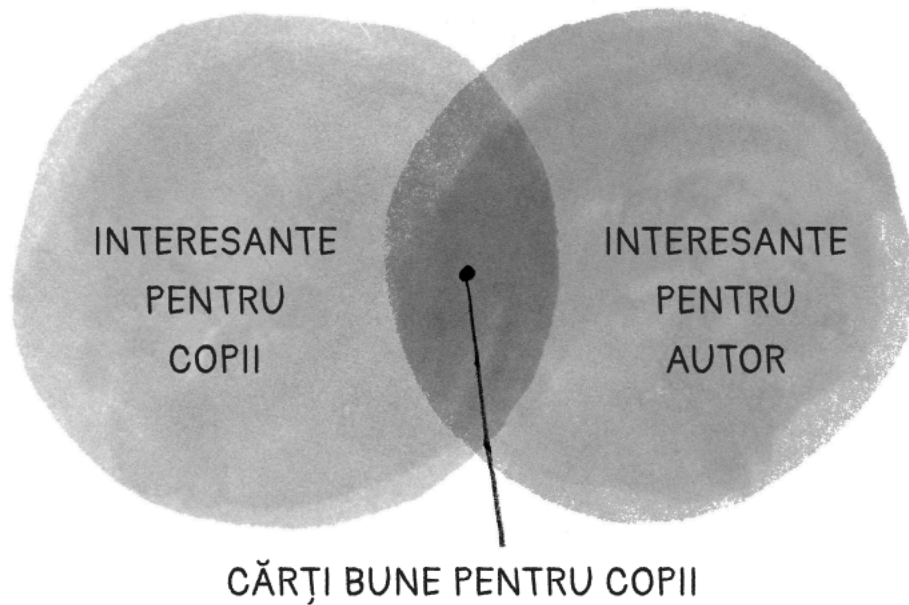
Cărțile pe care le citim în copilărie sunt ca aceste trei mătuși. În categoria primei mătuși intră cărțile acelea colorate țipător, cu litere caraghioase, cu rime șchioape de cântecel, cărți care sunt ticsite cu „chestii care plac copiilor” (roboți! cățeluși! ursuleți panda! unicorni!), fără să nimerească însă niciunul dintre motivele pentru care copiii (unii dintre ei) sunt atrași de ele, cărți care sunt frenetic de optimiste, agresiv de însuflețitoare, zglobii la modul penibil, cărți care sunt așa de intens colorate și zgomotoase și voioase tocmai fiindcă se tem ca nu cumva să-ți dai seama că, la urma urmei, nu prea au nimic de spus. Nu că a fi distractiv e ceva greșit. Trebuie să-i distrăm!² Dar asta trebuie făcut fără să privim de sus, cu condescendență. Povestea trebuie să fie interesantă în egală măsură pentru autorul ei și pentru cititori. Atunci când autorul de cărți pentru copii se coboară la nivelul copiilor ca să scrie despre „chestii de copii”, cartea lui va avea sclipici, dar va fi găunoasă.

2 Uneori, cred că acesta e singurul lucru pe care ar trebui să ni-l propunem.

În categoria celei de-a doua mătuși găsim cărțile plicticoase – cărți moralizatoare, cărți care țin predici, cărți pline de morgă, scrise din convingerea că o poveste trebuie să aibă întotdeauna un tâlc, de preferință unul destul de ascuțit ca să pironască locului un copil mic. Uneori, asemenea cărți sunt „educative” sau „conțin un mesaj pe care copiii este necesar să-l audă”. Cel mai adesea, sunt scrise de oameni mari care au început prin a se întreba: „Dar eu ce-aș vrea să le spun copiilor?”. Aceste cărți pot avea personaje care sunt copii, însă îți lasă impresia că autorii lor nu au cunoscut vreodată un copil și nici n-au fost vreodată copii. Sunt cărți pline de sine: copiii *trebuie* să le citească, deoarece cărțile, la fel ca broccoli, sunt bune pentru tine.

În fine, în categoria mătușilor cool sunt cărțile bune. Și, la fel cum sunt multe feluri de mătuși cool, tot așa sunt multe feluri de cărți bune. O carte bună nu o să-i vorbească niciodată unui copil luându-l de sus. Iar acea carte va trebui să fie plină de tâlc atât pentru copil, cât și pentru scriitor. Dacă încerci să scrii ceva care crezi că-i va atrage pe copii, dar în care nu vei investi emoțional, atunci vei fi un simplu măscărici. Dacă acea carte prezintă interes pentru tine, dar nu și pentru copii, atunci rezultatul va fi, prin definiție, ceva plictisitor. Iar dacă în locul unor

metafore extinse despre familia extinsă preferați o diagramă, iată una (l-am rugat pe prietenul meu Jon Klassen s-o deseneze, pentru că el e ilustrator de carte profesionist și se pricepe să deseneze cercuri):

Înainte să ne luăm rămas-bun de la mătuși, iată un ultim gând, unul înspăimântător: fiecare dintre mătuși crede că ea e mătușa cool.

Ficțiunea este acel loc special în care copilul și adultul se pot întâlni ca egali. Egali, nu însă și identici. E adevărat că adulții cunosc multe lucruri pe care copiii nu le știu. Dar tot atât de adevărat e și faptul că noi am uitat multe dintre lucrurile pe care copiii le cunosc – și

nu doar despre cum e să fii copil, ci și despre lumea pe care o împărțim cu toții.

Mulți adulți îi văd pe copii ca fiind niște versiuni mai prostuțe și mai puțin sofisticate a ceea ce sunt ei înșiși. Copiii, cred aceștia, sunt viitorii adulți – copiii mici sunt cei mai răi, noroc că se mai deșteaptă pe măsură ce cresc, până într-o zi când, slavă Domnului, devin oameni mari.

Atunci când fiul meu era pe cale să împlinească doi ani, unii sau alții îmi tot ofereau condoleanțe. Există o spaimă culturală colectivă de copiii mici, care ajung să fie descriși mai degrabă ca niște animale decât ca oameni. Copiii aflați la „teribila vârstă de doi ani”, eram prevenit, sunt lipsiți de logică, neastâmpărați și sălbatici. „Mult noroc!”, îmi spuneau oamenii. „O să treacă de vârsta asta!”

Sunt norocos: copilul meu e un copil plăcut în societate. Îmi aduc aminte însă de primul lui acces de furie. Stătea în fața ușii noastre de la intrare și cerea să fie lăsat afară. Așa că i-am deschis ușa și i-am pregătit pantofii. Însă nici n-a ieșit bine pe verandă, că a arătat înapoi, către casă.

„Înăuntru!”, a zis.

„OK”, i-am răspuns. L-am luat în brațe și l-am adus înapoi în casă.

Dar nici n-am închis bine ușa, că a arătat afară.

„Afară!”, a zis.

Puteți bănuși la ce a dus asta. Ne-am tot dus înainte și înapoi, afară și înăuntru, iarăși și iarăși. Frustrarea lui a crescut. La fel și a mea. Totul s-a terminat cu el stând în prag, cu un picior în casă și cu celălalt afară, plângând în hohote. Iar când am încercat să-l îmbunenez, a strigat la mine. „Du-te unde vrei!”, i-am spus. Asta l-a înfuriat și mai rău. Mă simțeam prins în capcană, convins că pusese la cale tot acel episod doar ca să-și poată dezlănțui furia asupra mea. Era o situație ridicolă. M-am consolată cu gândul că era doar un copilaș.

M-am tot gândit mai apoi la felul cum stătea el acolo, jelind la ușa de la intrare, cu un picior înăuntru și celălalt afară. Nefericirea lui nu era nici irațională, nici superficială, nici prostească. Băiatul meu trăia chinul de a dori două lucruri pe care nu le putea avea în același timp. Ce tristețe fundamental omenească! În acele momente, fiul meu nu mai era un copilaș; era o persoană. Oamenii mari nu umblă prin lume plângând în hohote, însă aceeași durere vuieste și înăuntru nostru. În acele momente, ca tată, nu aveam puterea să rezolv problema copilului meu. I-am spus că poate să meargă oriunde dorea, însă greșeam, desigur. Să te afli unde dorea el să fie era imposibil.

Imposibilul, paradoxul, angoasa – acestea sunt lucrurile cu care se ocupă ficțiunea (ca să nu mai spun că poveștile sunt singura soluție de încredere pe care am găsit-o ca să ocup două locuri în același timp). Dacă tratează experiențele copilului cu demnitate și compasiune,

scriitorul pentru copii poate adesea să ajungă la însăși esența experienței umane.

Și ce să fie acele „entuziasme copilărești” decât capacitatea de a vedea lumea cu prospețimea și uimirea pe care le cere literatura? Copilul care se uită atent la mașina de gunoi și se minunează de felul în care aceasta funcționează o vede mai bine decât o văd oamenii mari. Copilul care debitează pe nerăsuflăte informații despre cal, copilul cărui i se pare copleșitor că o asemenea creatură poate exista, ei bine, copilul acela are dreptate.

Fiul meu iubește luna. Nu uită niciodată s-o caute pe cer și mi-o arată cu degetul în fiecare noapte, de îndată ce se întunecă. „Uite, luna!” O urmărește cum se schimbă. E încântat de frumusețea ei. Luna îl umple de o bucurie adevărată. În această privință, este asemenea multor copii de trei ani, dar e diferit de cei mai mulți adulți, cu excepția poezilor și astronomilor care, la fel ca băiatul meu, ne amintesc să ne uităm în sus, către cer.

Oricine a petrecut ceva timp în preajma copiilor știe că ei pun întrebări, întrebări mari la care e greu să răspundem. Ce este dragostea? Dumnezeu are chip? De ce visăm? Ce se întâmplă după ce murim? De ce se îmbolnăvesc oamenii? Copacii au sentimente? De ce trebuie să urmăm regulile? Câinii își dau seama când ceva e amuzant? De ce se bat oamenii în războaie? Cum funcționează creierul? De ce prietena mea e bună cu mine într-o zi și a doua zi e rea? De ce trebuie să fac

curat în camera mea? Sunt multe dintre întrebările pe care și scriitorii și le pun de secole. Atât copilul, cât și scriitorul sunt angajați în aceeași sarcină enormă, sarcina de a încerca să își dea seama ce înseamnă să fii un om în lumea asta. Iar cel ce scrie pentru copii trebuie să-i respecte mereu. E treaba noastră să ne apropiem de cititor cu atitudinea unui partener de joacă.

Pe de altă parte, adulții care le citesc cărți cu voce tare copiilor – părinții, educatoarele, bibliotecarii, babysitterele – sunt niște figuri ale autorității. Relațiile lor cu copiii este guvernată aproape tot timpul de un set de responsabilități de altă natură. Așa că pentru acești adulți, a împărtăși o poveste cu un copil înseamnă o ocazie de a lăsa deoparte ierarhiile, pentru o vreme, ba chiar de a le inversa cu veselie. Dacă ai citit o carte bună copiilor, ai fost probabil surprins că ei au observat detalii pe care tu le-ai trecut cu vederea sau că ai fost pus la respect când ei au înțeles ceva ce ție ți-a scăpat. Asta se întâmplă deoarece copiii sunt de regulă cititori mai buni – mai deschiși la minte, mai sânguincioși și mai pasionați – decât adulții. (Să nu vă fie cu supărare.)

Copiii sunt, cu siguranță, mai dispuși să se implice profund în acele povești care solicită participarea activă a cititorilor, cărți pe care le-am putea numi „ficțiune artistică” sau „ficțiune literară”. Această implicare îi surprinde pe mulți adulți, care presupun că, dacă un lucru e dificil pentru un adult, atunci el va fi mult mai

dificil pentru un copil. Dar uitate că presupunerea asta nu e valabilă când vine vorba de cățarat în copaci sau de găsit nume bune pentru animalele de companie; și tot așa, nu e valabilă pentru citit. Geniul copiilor eliberează, făcând posibile noi ficțiuni, și mai ambițioase. Iată cum descrie scriitoarea Margaret Wise Brown un copil de cinci ani:

„Când un copil ajunge la vârsta de cinci ani, el este suma tuturor experiențelor și descoperirilor lui de până atunci din lumea nou-nouță. Poartă în sine încântarea în fața sunetelor simple și a ritmurilor palpitate pe care a simțit-o la doi ani, alături de farmecul micului ego al acelei vârste; poartă umorul și dragostea pentru patternuri pe care le avea la trei ani, alături de plăcerea pe care o simțea văzând priveliștile familiare ale lumii lui; poartă în el îmbinarea sunetului și imaginii cu ritmul și conținutul, pe care a dobândit-o la patru ani, alături de primele incursiuni jucăușe ale vârstei în comedia lucrurilor contradictorii, despre care știe destul cât să-și dea seama că nu sunt reale; și, în fine, el poartă în sine umorul vioi și pătrunzătorul simț al observației specifice vârstei de cinci ani, alături de urmărirea atentă a ceea ce-i spun ochii și urechile sale, acuitatea nasului și sensibilitatea simțului tactil, precum și imagistica fină și vie a limbajului propriu. Aici, la vârsta aceasta, lucrurile capătă nume și noimă. Este, fără îndoială, adevărat că, la cinci ani, copilul are o ascuțime a simțurilor și o conștiință care mai târziu vor fi dislocate sau erodate. Acum e pentru

întâia oară când el dispune de puterea cuvintelor, când le aude și le folosește pentru a descrie lucrurile percepute de simțurile lui de copil de cinci ani. Acum el simte pământul destul de ferm sub picioare, astfel încât poate să se lanseze în cele mai năstrușnice zboruri ale imaginației și să simtă empatie și curiozitate față de situații care nu-l privesc.

Iată de ce a scrie pentru vârsta aceasta e o adevărată provocare.”³

Margaret Wise Brown a fost unul dintre marii scriitori americani ai secolului XX, autoare a peste 100 de cărți ilustrate pentru copii. Și nu, nu vreau să spun că ea a fost o mare scriitoare americană pentru adulți⁴ care

3 Nu știu dacă descrierea pe care o face Brown capacităților cognitive, lingvistice și sociale ale copilului de cinci ani corespunde cu ideile științifice contemporane privind dezvoltarea copilului, nici dacă reflectă consensul anilor '30 cu privire la asta. Știu doar că ea are dreptate. Am încetat de mult timp să mai citesc lucrări academice despre dezvoltarea copilului. Erau fascinante, dar nu-mi erau de niciun ajutor. Simțeam că mă încurcau în munca mea, făcându-mă să suprarationalizez lucruri care funcționau mai bine dacă mergeam pe intuiție. Cunoștințele mele privind ceea ce pot înțelege copiii, ce-i distrează și ce-i antrenează, ce-i face să simtă emoție și ce-i face să râdă ori să reflecteze, toate acestea vin din experiența mea de a le istorisi povești. Sunt ca un medic de la țară care a învățat cum să repare o fractură după ce a văzut zeci de accidente la fermă – cu excepția faptului că, în cazul meu, asta înseamnă să mă duc în Texas și să citesc din cărțile mele într-o sală de sport plină cu 600 de elevi, care, dacă a mea „teorie a dezvoltării copilului” se dovedește greșită, or să mă facă bucați.

4 Sau, cum sunt numite de obicei, „mari scriitoare americane” pur și simplu.

a mai scris și niște cărți pentru copii. Nu, ea a fost o scriitoare pentru copii. Mai precis, a fost o autoare de cărți ilustrate, poate prima mare autoare de cărți ilustrate, iar asta nu în sensul că și-a ilustrat propriile cărți, ci că, în ciuda acestui fapt, a stăpânit foarte bine formatul specific al cărții ilustrate.

Chiar dacă, în cursul scurtei sale vieți⁵, Brown și-a făcut griji că n-ar fi o scriitoare adevărată, ea a fost o poetă importantă care a descoperit în cărțile ilustrate un receptacul perfect pentru talentul ei și care a găsit în copii publicul ideal pentru poveștile îndrăznețe și adesea profund stranii pe care voia să le spună. Pentru Brown, o admiratoare a lui James Joyce și a Virginiei Woolf, copilul era cititorul cel mai deschis către posibilitățile literaturii:

„Pentru copil ritmul e important. Imaginile sunt importante, ba chiar și sunetele abstracte ale cuvintelor. Tocmai de aceea e atât de incitant să scrii pentru copii de cinci ani. Ei sunt un public care e sensibil la elementele esențiale ale limbii engleze. Ei sunt publicul jucăuș al lui James Joyce și Edith Sitwell și Gertrude Stein, publicul Virginiei Woolf și al lui Swinburne și al Bibliei Regelui James. Luați felul jucăuș și totodată serios în care toți

5 Brown a murit la patruzeci și doi de ani, într-un spital din Franța. După o convalescență de două săptămâni la pat, în urma extirpării unui chist ovarian, Brown a sărit jos din pat și și-a aruncat un picior în sus ca o dansatoare de cancan; mișcarea a dislocat un cheag de sânge care i s-a dus la creier și a ucis-o pe loc.

